

АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ

ПЕТРО САНДУЛЯК

АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2024

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 334.722(73)-029:821-94
С18

Сандуляк Петро

С18 Американська мрія. — К. : Наш Формат, 2024. — 368 с.

ISBN 978-617-8277-89-5 (паперове видання)

ISBN 978-617-8277-90-1 (електронне видання)

У книжці автор детально змальовує шлях галичанина в США, від поневірян на початках і до досягнень через кілька років важкої праці. Герой цієї книжки приїхав у Штати без знання мови і з п'ятнадцятьма доларами в кишені. Спочатку косив газони і розвозив дрова, але завдяки своїй харизмі й наполегливій праці за півтора року підписав свій перший контракт, а за кілька вже був власником великої мультимільйонної компанії, у якій працювало понад двісті людей. Він думав, що став одним з тих, хто здійснив свою американську мрію. Але час показав, що він помилявся. І благословенна Америка, яка надала герою можливість досягти вершин, в одну мить спустила його на грішну землю.

УДК 334.722(73)-029:821-94

Ця книжка не є автобіографією, але містить історії з життєпису автора, його сім'ї, рідних і друзів. Усі описані події основані на реальних фактах. Імена деяких персонажів змінено.

ISBN 978-617-8277-89-5 (паперове видання)
ISBN 978-617-8277-90-1 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved
© Петро Сандуляк, 2024
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2024

ЗМІСТ

Американська мрія	7
Земля обітована	59
Бізнес	128
Дивні рухи	182
Диверсифікація	233
Руїна	298
<i>Епілог</i>	355

АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ

Ваша честь, Декларація натуралізації Сполучених Штатів починається зі слів: Америка є країною іммігрантів. Емігранти з усього світу їхали в США в пошуках кращого життя, важко працювали, тим самим роблячи країну сильнішою і привабливішою. З часів перших колоністів Америка пройшла довгий і важкий шлях до демократії, достатку, рівності й верховенства права, які ми тепер називаємо західними цінностями. Нині США є беззаперечним лідером вільного світу, країною великих можливостей, одним із найпривабливіших місць для життя на планеті, зразком для мільйонів людей у світі, які мріють побудувати щось подібне в себе на батьківщині. Також мільйони людей прагнуть емігрувати до США в пошуках кращої долі. Далеко не всім це вдається. Хоча чимало з них усе ж досягли заповітних берегів і стали гордими американцями. Протягом 14 років мого проживання в США я бачив різних американців: як дуже успішних, так і не дуже, яких об'єднувало те, що вони вважали себе гордими американцями.

Ваша честь! Через кілька тижнів відбудеться мій суд. Я вирішив написати вам цього листа, хоча мої адвокати не рекомендували мені цього робити, оскільки вважають: ви можете використати щось із написаного проти мене. Я все-таки вирішив написати, попри їхні застороги, бо вважаю, що цей лист уже нічого не змінить. Моя доля вирішена, мій шлях у США

закінчується, моя американська мрія зруйнована, мене депортують до України, моє життя зазнало краху, і я маю на увазі не лише матеріальний бік справи. Я розумію: життя продовжується, катастрофа, яка сталася зі мною, — це ще не мій кінець. Я маю відповідальність перед дітьми, сім'єю, тож змушений знайти в собі сили почати все спочатку, що б зі мною не сталося і як би це все жорстоко і сумно не було. Я вирішив написати цей лист, аби ви хоч частково зрозуміли: з якого середовища я приїхав у США, чому я так мріяв потрапити сюди й забрати свою сім'ю, щоб ви усвідомили моє бачення пріоритетів, а зовсім не для того, щоб викликати у вас жаль чи співчуття.

Еміграція українців до Нового світу почалася наприкінці ХІХ століття. На той час територію України поділили Австро-Угорська та Російська імперії. Всі мої предки жили на Західній Україні, яка тоді, як я вже сказав, належала Австро-Угорщині. Так склалось історично, що еміграція до вільного світу була тоді значно жвавіша із західних територій України, ніж зі східних. У той час, як більшість країн розвиненого світу вже пройшли індустріалізацію, західна частина України в складі Австро-Угорської імперії залишалася відсталим, аграрним і навіть, можна сказати, депресивним регіоном. Щоправда, спроби проведення в регіоні реформ династією Габсбургів усе ж таки були. Прикладом можна вважати реформи імператора Йосифа ІІ. Він вважався прогресивним на ті часи монархом і намагався проводити реформи ще за часів правління своєї матері імператриці Марії-Терезії, в уряді якої працював. Щоправда, через спроби реформ часто з нею конфліктував. Він поділив імперію на області, спробував ввести єдиний земельний податок, усіляко підтримував розвиток промисловості, видав укази, згідно з якими селяни мали право оскаржувати дії поміщиків, проголосив скасування кріпосної залежності селян, видав указ про толерантність до віросповідання відмінних від католицизму конфесій. Також він закрив монастирі та духовні ордени, почавши секуляризацію церковного майна. На їх місці створював школи. Але не всі починання вдалося впровадити в життя. Скажімо, введення єдиного земельного податку зупинив опір поміщиків. Отож, незважаючи

на спроби реформ віденських монархів, Галичина загалом залишалася відсталою і депресивною.

Тож коли агітатори та шукачі робочої сили для шахт, заводів і фабрик Нового світу заїжджали в наші села й міста, знаходилося чимало охочих виїхати в пошуках кращої долі. Часто люди, вирушаючи в далеку дорогу, думали, що їдуть за океан ненадовго: на рік чи два, щоб заробити грошей і врешті повернутися на батьківщину. Такі поодинокі випадки, звісно, траплялися. Однак переважно заробітчани вже ніколи не поверталися на батьківщину. Багатьом із них повернутися до родин перешкодила Перша світова війна, яка спалахнула 1914 року. З початком війни Європа докорінно змінилася, як і пріоритети людей, які вже не думали про заробітки, а лише про виживання в той важкий час. Війна завершила першу хвилю еміграції українців до Нового світу.

Багато заробітчан, особливо ті, хто виїхав до Аргентини, Бразилії та інших країн Південної Америки, швидко зрозуміли, що агенти їх обдурили, ніякого раю там нема, треба тяжко працювати за копійки та без перспектив у найближчому майбутньому. Прикметно: українська діаспора в Південній Америці збереглася донині. Приміром, у бразильському штаті Парана є муніципальний округ Прудентополіс (колишня назва Прудентопіль). Його заснували колоністи з Галичини 1885 року. Нині там майже 80 відсотків населення мають українське походження, яке досі зберігає свої традиції та культуру. В окрузі українська мова є державною поряд із португальською.

Набагато більше пощастило тим, хто потрапив до Північної Америки. І хоча майже всі заробітчани трудилися на важких і низькооплачуваних роботах, із часом їхнє життя ставало кращим, і для більшості з них (особливо для тих, хто опанував мову) відкривалися кращі перспективи. Перші українці в Північній Америці культивували дикі прерії на заході Канади, працювали на шахтах Пенсильванії, трудилися на фабриках і заводах. З часом українські емігранти засновували клуби та гуртки: з вивчення рідної мови, танців, співів. Так у Новому світі зародилась українська діаспора, яка є вагомою силою і сьогодні. Коли я вперше 1995 року опинився на українському фестивалі

в штаті Нью-Йорк, в українському селі Верховина, мене приємно вразив масштаб побаченого: кількість і якість вистав, дійств, виконавців і всякого роду заходів, які показували, що українська діаспора робить все можливе для збереження рідної культури. Звісно, що дії української діаспори не обмежувались тільки збереженням традицій. У Північній Америці вона створила велику кількість політичних рухів та організацій (зокрема, уряд УНР в екзилі), які працювали для українського народу, сподіваючись на визволення України. Згаданий уряд в екзилі припинив свою роботу і передав свої справи президенту Леоніду Кравчуку аж 1992 року, коли Україна здобула незалежність.

Закінчення Першої світової війни, кривавої та найбрутальнішої, яку людство бачило за всю свою історію до того часу, ознаменувало грандіозні зміни у світі. Величезна кількість українців, не маючи на той час своєї держави, воювали за Російську та Австро-Угорську імперії, боролися і вмирили зовсім не за свої інтереси. Після розпаду Австро-Угорської, Російської та Османської імперій у підневільних народів зажеврїла надія на незалежність.

Деяким народам, як-от полякам, чехам, литовцям, латвійцям, естонцям, фінам, деяким балканським народам, справді вдалося створити свої держави. Але, на жаль, не українцям. Незалежність, проголошена у двох частинах України (західній та великій), тривала недовго. В лютому 1917 року в Росії цар зрікся престолу, і незабаром у Києві створили Центральну Раду, яка проголосила незалежність, сформувала уряд і армію. Проте вже в листопаді в Петербурзі відбувся переворот, до влади прийшли більшовики, які з перших днів навіть не розглядали варіантів, аби Україна могла бути вільною і незалежною. Приблизно те ж саме бачення майбутнього України мали й білогвардійці. Після двох років кровопролитної війни з переважаючими силами «червоних», «білих», анархістів та інших сил, Україна втратила незалежність і врешті стала однією з республік у складі СРСР.

У загальних рисах подібне відбулося й на західних територіях України. Ще задовго до розпаду Австро-Угорської імперії (жовтень 1918 року) західні українці розпочали підготовку до

створення власної держави. Після падіння Габсбургів усі політичні партії об'єдналися і створили Українську Народну Раду. В ніч на перше листопада 1918 року у Львові та інших містах на міських ратушах і державних установах замайорили українські прапори. Ще через кілька днів УНР проголосила Західноукраїнську Народну Республіку. Той факт, що українці прагнуть жити в окремій незалежній країні, страшенно дратував поляків, учорашніх братів по неволі, тих, хто теж був підданим австрійців і ще вчора мріяв про волю і незалежність. Поляки оголосили війну і перейшли до активного наступу. Ця нерівна війна (3,5 мільйони українців проти 18 мільйонів поляків) завершилася через вісім місяців поразкою українців. У липні 1919 року рештки західноукраїнської армії, не маючи змоги більше чинити спротив полякам через нестачу боєприпасів, перейшли річку Збруч і влилися в армію Симона Петлюри. Західна Україна стала частиною Польщі. Пригадується анекдот на цю тему. Галичанин помирає і постає перед Богом. Всевишній просить його розповісти про своє життя. «Немає нічого особливого, — відповідає чоловік, — народився я в Австрії, одружився при незалежній Західноукраїнській Республіці, діти народились при Польщі, до школи пішли за німців, онуки народились у Союзі, а помер я у вільній Україні». «Але тебе й помотало в житті», — каже Бог. «Та зовсім ні, Господи. Я все життя не виїжджав із Тернополя», — відповів чоловік.

В Європі формувалася новий порядок. Хоча принцип, оголошений американським президентом Вудро Вільсоном в його 14 пунктах про самовизначення націй, і дістав загальне визнання, Україні, мабуть, єдиній із великих країн, не вдалось тоді добитись державності. У Великій Україні більшовики взялись будувати комуністичний рай із більш ніж сотнею інших народів у складі СРСР, а Західна — стала провінцією: воеводством Східна Галичина в складі Польщі. Як я вже казав вище, всі мої предки походять із західної частини України, тож я б хотів зупинитися на історії мого краю трохи детальніше. Тим більше, що еміграція українців до Нового світу переважно йшла саме звідси.

До тих негараздів, в яких жив народ Західної України: післявоєнна розруха, відстала економіка, безробіття, додався ще один — дискримінаційна політика з боку поляків. Якщо ще зовсім недавно, коли краєм керували австрійці, владу майже не цікавило, які церкви чи школи будувала українська громада, то поляки різко негативно реагували на бажання українців збудувати українську церкву, бібліотеку чи школу. І хоча більшість населення краю становили українці, місцева польська влада засновувала все більше польських шкіл, церков, бібліотек. Тобто поляки постановили собі за мету колонізувати, асимілювати й покатоличити українців, створюючи відповідні умови та використовуючи політику бича і калача, щоб українці переходили в польську національність, більше вживали польську мову, віддавали дітей до польських шкіл тощо. Дуже скоро виявилось: щоб мати можливість отримати якусь інтелектуальну роботу (від вчителя чи працівника залізниці до бухгалтера), українець повинен користуватись польською мовою і змінити національну належність. Тобто: якщо хтось не бажав ставати поляком, то йому залишалось хіба що працювати в полі.

В історії наших народів такий випадок уже мав місце. 1349 року Казимир III із третьої спроби завоював Галичину, яка втратила незалежність і стала частиною Польщі. Політику колонізації та покатоличення тоді теж проводили досить агресивно. У результаті — українська еліта розчинилася в культурі, релігії та політичній системі Польщі. Чого не скажеш про простий люд, який залишався вірним рідним традиціям, мові, православ'ю, культурі. Величезну роль у збереженні нашої самосвідомості відіграла тоді православна церква.

Я справді не можу знайти логічного пояснення, чому поляки так вперто прагнули асимілювати українців і в XIV, і у XX століттях. Візьмемо інший приклад — Закарпаття, де жили українці після Першої світової війни у складі Чехословаччини. Хоча українці Закарпаття теж юридично не мали автономії, їхнє життя суттєво відрізнялось від життя українців Галичини в Польщі. Ні чехів, ні словаків зовсім не дратувало те, що українці хочуть мати свою церкву, школу, бібліотеку, гурток чи клуб. Тобто вони

не хворіли на синдром зверхності, не проводили щодо меншин політики дискримінації чи асиміляції, всіляко допомагали українцям. Тож останні відчували себе повноправними жителями Чехословаччини. Звісно, не обходилося без міжнаціональних конфліктів. Варто визнати: у міжвоєнний період Чехословаччина була найдемократичнішою з новостворених країн Європи.

На жаль, життя українців в умовах демократії на Закарпатті тривало недовго. 1938 року нацистська Німеччина з мовчазної згоди західних держав (Мюнхенська змова) захопила Судетську область Чехословаччини. Українці Закарпаття, спостерігаючи невпевненість чеської влади, зажадали автономії, на що чеський уряд погодився: в жовтні 1938 року Закарпаття отримало самоврядування. Однак після повного захоплення Чехословаччини Гітлер віддав Закарпаття своєму сателіту — Угорщині. Воєнні дії між угорцями й українцями на території краю та брутальне ставлення нових господарів до місцевих жителів знову перетворили життя закарпатців на пекло.

Отже, з чехами та словаками українці мирно проживали в одній державі, практично не маючи міжетнічних конфліктів. Життя українців з іншими етносами: поляками, румунами чи угорцями минало в постійних сутичках. Я думаю, що бажання цих народів дискримінувати українців йшло від їхнього виховання в імперському дусі. Поляки та угорці, як свідчать літературні та історичні джерела, пишалися і навіть хизувалися тим, що їхні країни колись були великими та сильними, завойовували інших і навіть інколи відігравали ключову роль в історії Європи. Тож через імперські амбіції та шовіністичні настрої населення цих країн українці в Польщі, Угорщині та Румунії ставали об'єктом дискримінаційної політики. Приміром, поляки були впевнені, що полонізація спрацює, оскільки їхня культура велика, приваблива, тож українці залюбки перейматимуть її. Також існувала думка, що український рух у Галичині дуже слабкий для протистояння полонізації. Він насправді таким і був на той час. Як покаже історія, вони прораховалися в обох випадках. Важко сказати, чим би закінчилася полонізація, якби не Друга світова війна.

В Угорщині зараз проживає понад триста тисяч греко-католиків. Багато вчених вважають: це українці, які через потужний тиск із боку угорців асимілювались дуже швидко, настільки швидко, що тепер ледь пам'ятають, що колись були українцями. Приблизно те саме відбулося з українцями після сумновідомої акції «Вісла» 1947 року, коли українців депортували з їхніх етнічних територій і розсіяли серед польського населення. Поляки ставились до українців настільки вороже, що здебільшого батьки вдома спілкувалися з дітьми польською, і навіть не казали дітям, що вони українці, щоб уберегти їх від принижень. Тож вони асимілювались дуже швидко.

Треба визнати, що багато поляків, зокрема в уряді Польщі, ставилися до українців толерантно і виступали за поміркованість і гнучкість у стосунках із ними. Часом навіть польська центральна влада робила поступки українцям, але поміркованих політиків було небагато, і, на жаль, часто місцева влада просто ігнорувала ці поступки від центральної влади та не виконувала їх. Напруженість зростала. 1924 року уряд Польщі заборонив використання української мови в державних установах. Наступна шкільна реформа практично перетворила всі українськомовні школи на двомовні, з викладанням більшості предметів польською мовою. У Львівському університеті закрили всі українські кафедри, тому українці могли там вчитись тільки польською мовою. Ще одним заходом зі сторони центральної влади, який викликав масове невдоволення українців, була програма переселення етнічних поляків у Східну Галичину. Уряд всіляко заохочував поляків із різних частин Польщі переселятися на землі українців. Новоприбулі отримували землю, субсидії, а ті, хто не хотів працювати на землі, отримували державні посади на кшталт залізничних і поштових працівників, поліцаїв й інших чиновників. Так уряд Польщі намагався змінити етнічний склад населення, щоб пришвидшити колонізацію українців.

У вересні 1930 року польська влада заборонила в Галичині скаутську організацію «Пласт». Тому українсько-польські стосунки погіршувались з року в рік. У другій половині 1920-х років у Східній Галичині вже діяв досить потужний радикальний

націоналістичний рух, який закликав чинити опір польському пануванню. Цей рух набував усе більшого розмаху. У 1930 році в Галичині сталася хвиля підпалів польських садиб — зафіксовано понад 2000 підпалів. Звісно, уряд Польщі відповів жорстокими діями. Розпочалася так звана «пацифікація». Українськими селами пройшла хвиля терору. Підрозділи польської поліції й армії руйнували осередки українських громад, школи, бібліотеки, фізично карали багатьох людей, у багатьох випадках просто били всіх, хто траплявся на очі, конфісковували майно. Арештували понад 2000 українців, переважно молодих людей. Багато європейських політиків засудили дії Польщі, однак польські політики пролобіювали питання так, що комітет Ліги Націй звинуватив в екстремізмі українців. Пацифікація не принесла миру: конфронтація між українцями та поляками лише збільшувалася. В 1930-х роках українські радикали вбили кількох радикальних польських політиків. У 1934 році польський уряд створив концтабір, в якому утримували майже дві тисячі українських політичних в'язнів. Стало очевидним: українці не будуть терпіти дискримінаційної політики Польщі, не хочуть жити з поляками в одній країні. Тепер важко сказати, чим би закінчилась конфронтація між українцями та поляками в Галичині, якби не Друга світова війна, яка внесла кардинальні зміни в життя України, Європи та всього світу. Остаточною крапкою в конфронтації українців і поляків, мабуть, можна вважати вже післявоєнний обмін населенням між Польщею та СРСР й «операцію Вісла» 1947 року, коли рештки українців вигнали з етнічних територій та розсіяли між польським населенням для швидкої асиміляції.

Друга хвиля еміграції з України, а особливо з Галичини, до Нового світу почалась відразу після закінчення Першої світової війни. Варто сказати, що ті, хто виїжджав, уже знали, куди вони їдуть. Якщо емігранти першої хвилі переважно їхали в невідомість, то нові переселенці вже мали достатньо інформації, оскільки практично в кожному селі були родини, з яких хтось проживав у Новому світі. Вони знали: у Північній Америці розвивалася економіка, і більшість українців уже жили

забезпеченим і стабільним життям. Тож нові емігранти могли розраховувати на підтримку родичів чи знайомих і переселялися родинами на постійне проживання.

Не обминула доля еміграції й мою родину. В другій половині 1920-х років, після розчарування від тодішнього життя під владою Польщі сім'я моєї бабці Ганни вирішила емігрувати в Північну Америку. Це було важке рішення, оскільки йшлося про продаж їхньої землі, фермерського реманенту, худоби, всієї господарки. Однією з причин продажу майна стало те, що переїзд до Америки на той час коштував надзвичайно дорого, особливо для пересічних жителів Галичини, де середній рівень життя був значно нижчий, ніж в Європі. Треба, мабуть, нагадати, якою цінністю в часи, коли основою економіки було фермерство, була земля. Але рішення про переїзд не змінили, все більш-менш цінне розпродали, і сім'я моєї бабці щасливо добралась до Канади й поселилася неподалік Едмонтона. Там Іван, батько моєї бабці, мій прадід, який був священником, збудував українську церкву, і з часом їхнє життя на новій батьківщині стабілізувалося.

Але моя бабця, найстарша з чотирьох дітей, не поїхала з ними. Вона мала вже 18 років, у неї був хлопець, тож вони вирішили залишитися в Галичині. Незабаром побрались, у них народився син. З часом вони зрозуміли свою помилку і все частіше думали, як виїхати в Канаду до родини. То було непросто, оскільки вони не мали коштів на переїзд. Вони вирішили, що спочатку спробує добратись до Канади чоловік, там заробить грошей на квитки на пароплав, а вже потім поїде дружина з сином. У житті кожного чоловіка часом настає момент, коли, як люблять казати американці, він мусить робити те, що мусить зробити. Чи піде на війну захищати вітчизну, чи зробить якийсь крок для захисту сім'ї, може, не завжди законний, чи якийсь інший вольовий вчинок. Я маю на увазі те, що план, який задумав чоловік моєї бабці про переїзд до Канади, був авантюрний від початку, бо грошей на дорогу в нього не було й для одного. Але Михайло, так його звали, вважав: він має це зробити для своєї сім'ї, як би то важко не було. Він вирушив у далеку дорогу, не знаючи, що бачить дружину і сина востаннє.

До Балтійського моря він добрався без особливих труднощів. Потім йому вдалось завербуватися на судно, що пливло до Канади, працював кочегаром безоплатно, тобто за те, що його довезуть до Канади. Ця частина плану пройшла успішно, він дістався до землі обітованої. Здавалось: він у Канаді, тож мрія його сім'ї скоро здійсниться, але це був ще не кінець шляху. Треба було якось добратися з атлантичного узбережжя до Едмонтона, до родини, а в кишені ні копійки. Він на чужині, не знає ні слова англійською чи французькою, без засобів до існування. Зараз неможливо дізнатись, скільки поневірянь, болю, принижень, розпачу зазнав тоді Михайло, але я впевнений: він їх зазнав багато. Не знаю, за яких обставин, але вихід із того становища він вбачав у тому, щоб залізи в товарний вагон, який перевозить вантажі на захід. Той вагон, в якому заховався Михайло, транспортував фрукти. Надворі була зима, і Михайло не знав, що вночі, коли температура знижується, для того, щоб фрукти не замерзали, у вагони пускають газ. Так у тому вагоні він і загинув. Закінчився його земний шлях. Його мріям про землю обітовану не судилося здійснитися, так само як і мріям його дружини й сина, як і мріям можливих майбутніх нащадків, які могли б вважати себе гордими й вільними північноамериканцями.

Моя бабця стала вдовою з маленьким сином без жодних засобів для існування. Минуло кілька років, і вона вийшла заміж вдруге. Я пам'ятаю з її розповідей, який то був для неї важкий крок, який шквал сумнівів, комплексів, стереотипів і навіть сорому вона пережила, перш ніж дала згоду вийти заміж. Християнська мораль тих часів трактувалась інакше, як тепер. Але Михайло (її другого чоловіка теж звали Михайло) був дуже чуйним і добрим до неї, безмежно любив її та дітей. У них народилися дві доньки, молодша з них — моя мама. Жили вони небагато, але мали корову, всяку птицю, різний фермерський реманент, жили, як і більшість людей у селі. Через пів року після народження моєї мами в Європі почалася Друга світова війна.

23 серпня 1939 року в Москві підписали сумнозвісний пакт Молотова—Ріббентропа. Нацистська Німеччина і більшовицький Радянський Союз вирішили, що їм мало території для своїх

імперських амбіцій і час в Європі запроваджувати новий порядок. Під гаслами боротьби за світле майбутнє, за перемогу пролетаріату в усьому світі, за очищення світу від неповноцінних, на їхню думку, рас і народів, починалася війна. Українці мають прислів'я: якщо хочеш вдарити собаку, палка знайдеться. Тобто, якщо Сталін і Гітлер вирішили по-своєму переділити Європу, то причину вони знайшли. Гітлер заздалегідь перебудував військово-промисловий комплекс Німеччини, виробляючи величезну кількість літаків, танків, кораблів, субмарин та іншої військової техніки. Те ж саме відбулося в Радянському Союзі. За 1930-ті роки аграрна більшовицька держава за допомогою американських технологій і капіталу вдало здійснила індустріалізацію і також почала випускати масу військової техніки та зброї. Нині вже добре відомо: на початок війни СРСР мав найбільше в Європі танків, літаків, кораблів й іншої військової техніки. Ніхто в 1939 році не міг передбачити, якою ця війна буде страшною і катастрофічною для Європи. У цій війні загинув кожен шостий українець, також було безліч поранених і зниклих безвісти. А мільйони ненароджених призвели до того, що генофонд українців зазнав колосальної руйнації. У відсотковому відношенні тільки поляки втратили за Другу світову війну більше людей, ніж українці.

Через чотири тижні після початку війни польська держава перестала існувати. У вересні 1939 року Галичину захопив більшовицький Радянський Союз. Страждаючи від гноблення Польщею, українці думали, що будь-які зміни в Європі, навіть спричинені війною, не вплинуть негативно на їхнє життя. Як покаже час, вони глибоко помилялися. З приходом комуністів їхня доля стала ще гіршою. Невдоволеність владою Польщі визначалася переважно політикою колонізації, асиміляції та дискримінації — все інше було терпимо. Натомість більшовики діяли значно жорстокіше. На початку вони, щоправда, прагнули заволодіти серцями й думками галичан, оголошуючи себе визволителями братнього народу, носіями гуманізму і демократії. Новий режим навіть задекларував підтримку українізації, а в жовтні 1939 року провів вибори. Щоправда, як і на всіх виборах у Радянському Союзі, це було голосування без вибору: всіх кандидатів

висувала комуністична партія. Звісно, що вони й перемагали, оскільки інших не було.

Деякі позитивні зміни на початках радянської окупації все ж таки були. Покращилася система освіти, більшість шкіл перейшли на українську мову навчання. Українська мова знову стала мовою викладання у Львівському університеті, як і в інших навчальних закладах на території Галичини. Нова влада конфісковувала майно польських землевласників і обіцяла, що землі та майно перерозподілятимуться між українськими селянами. Це, звісно, було неправдою. Натомість більшовики почали колективізацію, заганняючи спочатку найбідніших, а потім й інших селян у колгоспи. Проте старання більшовиків стати привабливими зі своїми гаслами гуманізму і братерства для населення Західної України були недовгими. Дуже швидко вони показали своє справжнє обличчя: НКВС почав арештовувати лідерів українських партій, рухів, кооперативів, священників, активістів. Закрили багато бібліотек. Активісти, зрозумівши, що залишатися в Галичині небезпечно, масово переїжджали в окуповану німцями Польщу та інші краї.

Усі політичні партії заборонили. Залишилася тільки ОУН, яка традиційно перебувала в підпіллі. На Західну Україну переселяли спеціалістів з інших частин Радянського Союзу, які посіли практично всі керівні посади. Вони користувалися виключно російською мовою і застосовували грубі пролетарські методи для досягнення своїх планів. Не оминуло розчарування і місцевих комуністів, які палко підтримували прихід більшовиків. Частину з них розстріляли, а ще більше депортували до Сибіру. «Медовий місяць» українців із радянською владою закінчився. В 1940 році влада почала масово депортувати українців до Сибіру. Без суду та звинувачень людей заганяли в товарні вагони й відправляли на невідомі роботи. Якщо спочатку висилали лідерів рухів, партій, активістів, юристів, священників, інтелігентів, то 1941 року — вже всіх без розбору. Відразу після нападу нацистів енкаведисти знищили майже всіх у'язнів, які перебували в тюрмах. Зрозуміло, яку ненависть це викликало в українців. Так прийшли розчарування та ненависть до нової більшовицької влади.

Тому, коли 22 червня 1941 року Німеччина напала на Радянський Союз, багато західних українців зустрічали німців як визволителів із надією на краще життя. Тепер історики обгрунтовують та підтверджують документами той факт, що Гітлер був змушений розробити план «Барбаросса» і напасти на Радянський Союз першим, бо інакше в липні Сталін планував напад на Німеччину. Вони вважають: якби це сталось — і Сталіну вдалося б відрізати Німеччину від румунської нафти, то СРСР за який місяць чи два захопив би всю Європу. Я б не хотів заглиблюватися в деталі цієї теми, про це можна прочитати в книжках російського історика Марка Солоніна, письменника Віктора Суворова та інших. Ці автори висловлюють думку, що причиною провалу радянських військ, які на початок війни в рази переважали нацистів у живій силі й техніці, якраз було те, що Червона Армія готувалась до наступу, а не до оборони.

Два тоталітарні режими розпочали небачену досі війну колосального розмаху. Світова історія ще не знала таких жорстоких воєн, таких титанічних битв і таких колосальних втрат і руйнувань. Лінія фронту розтягнулася на понад три тисячі кілометрів: від Білого до Чорного морів. Через низку стратегічних помилок і бездарність радянських воєначальників Червона армія зазнала колосальних втрат у перші місяці війни. Нацисти здобували перемогу за перемогою. У вересні 1941 року вони розбили велике з'єднання радянських військ під Києвом, захопивши понад 650 тисяч полонених. До кінця 1941 року в полон потрапило понад чотири мільйони радянських військових. За чотири місяці нацисти захопили майже всю Україну. Сталіну довелося в терміновому порядку відбудовувати армію заново, залучаючи для нових дивізій мільйони в'язнів концтаборів, яких перевозили з Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу та інших місць. Колосальною допомогою для Радянського Союзу став лендліз від Сполучених Штатів. Мільйони одиниць техніки, зброї, медичного обладнання, медикаментів, продуктів надзвичайно допомогли більшовикам переломити перебіг війни. Я вважаю: якби не американська допомога СРСР, то мапа світу зараз мала б зовсім інший вигляд.

Мене не дивує, що бійці Червоної армії з такою легкістю здавалися в полон. Після експропріації, колективізації, індустріалізації та голодоморів у СРСР більшість червоноармійців не бажали захищати радянську систему. Я б теж не хотів воювати за таку, вражену тоталітаризмом та авторитаризмом, країну. Здається, що для багатьох полонених було не так важливо: чи жити в тоталітарному сталінському режимі (практично в голоді та безправ'ї), чи під владою нацистів. Колись великий Карл Густав Маннергейм говорив: щоб військові хотіли захищати вітчизну, треба їм створити таке життя, яке б було варто захищати. Незабаром Сталін це зрозумів, але розв'язав проблему по-своєму. За спинами армійського підрозділу, що йшов в атаку, стояли підрозділи НКВС. Як тільки виникала підозра, що червоноармійці недостатньо активно наступають, чи виглядало, що хтось хоче здатись, енкаведисти стріляли солдатам у спину. Кривавий деспот Сталін і тут знайшов спосіб, як застосувати терор.

Ще однією особливістю радянської армії, що відрізняла її від усіх армій світу, були штрафні батальйони, в яких воювали так звані штрафники. За будь-яку елементарну провину солдата регулярної армії могли перевести в штрафний батальйон, де вижити було в рази важче, адже за спинами стояли війська НКВС. Дуже часто в такі батальйони переводили солдата просто тому, що він родом із Литви, Латвії чи України, особливо, якщо із Західної. Сталін і його вище командування вважали солдатів із недавно приєднаних республік (Західна Україна, Литва, Латвія, Естонія) неблагонадійними. Брат мого діда Павло, який воював у штрафному батальйоні, розповідав мені, через яке пекло їм довелося пройти. Часом із бою не поверталася навіть половина підрозділу. До речі, потрапив він туди через те, що був із Західної України. Йому пощастило: його поранили в ногу, а після госпіталю відправили вже в регулярну армію. Радянські воєначальники вважали: поранення штрафника змиває з нього провину перед батьківщиною. Він вижив і після війни щасливо повернувся додому.

З нападом Німеччини на Радянський Союз у багатьох людей зажеврила надія на покращення. Особливо вітали німців

націоналісти, сподіваючись, що війна тоталітарних режимів дасть можливість відновити незалежність України. Тож із початком воєнних дій значно активізувались різні націоналістичні рухи. На жаль, одностайності серед них не було. Частина вважала, що Радянський Союз є спільним ворогом як для нацистів, так і для українців, тож — хоч цілі й різні, діяти треба спільно. Друга частина категорично відкидала співпрацю із німцями й бачила Україну лише як самостійну державу.

Вже через тиждень після початку війни, 30 червня 1941 року, у Львові замайоріли українські прапори. Організація українських націоналістів на чолі зі Степаном Бандерою проголосили відновлення Української держави. Це було зроблено без жодного погодження з німецькою владою. Ясно, що це розлютило німців, і вони не забарилися з відповіддю: Степана Бандеру та його колег заарештували. Його протримали в концтаборі Заксенхаузен до кінця 1944 року. До речі, за часів Польщі Степана Бандеру теж арештували й засудили на довічне ув'язнення.

Треба визнати, що на початку окупації німці ставились до українців досить людяно. Один з ідеологів нацизму Альфред Розенберг переконував своїх товаришів по партії, що дуже важливо добитись підтримки українців у поваленні більшовизму. Він, на відміну від інших ідеологів, добре знав побут українців та їхні настрої. Вважав: аби легше розбити Радянський Союз, треба заручитись підтримкою українців, навіть розглянути можливість надання їм автономії. Такі думки деяких нацистів подобалися багатьом українцям. Вони активно долучалися до побудови місцевого самоврядування. Знову відкривалися школи, повернулися священники, почали з'являтися газети, громадські та літературні групи.

Врешті поміркованих нацистів ніхто не послухав. Більшість ідеологів вважали німців вищою расою, а інші народи годились тільки для того, аби працювати на німців. Ба більше, в майбутньому так звані неарійські народи підлягали винищенню. Легкість, з якою нацисти завоювали Європу, надавала їм пихатості, самовпевненості й надзвичайної віри в геній фюрера. Час покаже, як вони помилялись. Я особисто вважаю, що бруталне

ставлення до завойованих народів зіграло одну з ключових ролей у поразці нацистів у Другій світовій війні.

Військову німецьку владу замінила цивільна адміністрація, яка, за задумами ідеологів нацизму, вважала українців людьми другого сорту і мала на українців інші плани — працювати невольниками. Правителем України призначили Еріха Коха — надзвичайно жорстоку, брутальну людину. Він ненавидів усі неарійські народи. У вересні 1941 року відбулися арешти українських активістів, особливо членів ОУН, яких згодом розстріляли. Закрили багато газет. У Києві нацисти розстріляли поетесу Олену Телігу і голову Київської міської управи Володимира Багазія. Незабаром з органів самоврядування вигнали всіх свідомих українців. Відомо про ставлення нацистів до євреїв. Більшість із них потрапили до нашвидкуруч створених гетто і концтаборів.

Надзвичайно жорстоко нацисти ставились і до полонених червоноармійців. Дуже часто вони (а їх зібрали мільйони) помирали просто неба від голоду, холоду, хвороб та ран. Іноді їх просто розстрілювали, бо для німецької влади цих людей було забагато. Це зіграло з окупантами злий жарт. Червоноармійці по інший бік фронту, дізнавшись, як нацисти ставляться до полонених, втратили бажання здаватись у полон і стали воювати завзятіше. Велику кількість українців (понад два мільйони — переважно молодь) примусово відправили на роботи в Німеччину. Більшу частину промислової та сільськогосподарської продукції вивозили з України на потреби Третього райху. Тому не дивно, що на наших землях запанував голод. Українці зрозуміли: майбутнього з нацистами в них немає. Усвідомили це й у Берліні, але висновків не зробили. Скажімо, 1942 року колега Розенберга Отто Браутігам сказав, що сорок мільйонів українців, які вітали нас як визволителів, зараз байдужі до нас і перекидаються до ворожого табору.

Всі націоналістичні рухи пішли в підпілля. Перші такі структури боролися переважно з залишками більшовиків, але через брутальне ставлення німців та репресії проти українців дуже швидко перекинулись на боротьбу з нацистами. В їхні лави вливались різні люди. Там були насамперед українські націоналісти, а також втікачі-остарбайтери й навіть колишні комуністи. До

кінця 1942 року підпільні партизанські рухи переросли у велику народну армію, яку назвали УПА (Українська повстанська армія). Більшість істориків вважають: в апогеї своєї сили, в 1943–1944 роках, у лавах УПА перебувало 50–100 тисяч воїнів. В УПА було більше бійців, ніж вони могли озброїти. Треба, мабуть, підкреслити, що таке швидке зростання УПА опиралося на велику підтримку цивільного населення. Якби не підтримка населення, таке збільшення підпілля було б неможливим. Ідеологією повстанців став інтегральний націоналізм. Вони відкидали будь-яку расову чи етнічну зверхність, закликали до більшої терпимості щодо відмінностей у поглядах. Метою боротьби проголосили знищення тоталітарних імперій та утворення незалежної України. У війні тим часом стався перелом: нацистська армія відступала, і їм уже було не до партизанів. Тоді УПА почала серйозно готуватися до боротьби з більшовиками.

Повернення більшовиків на західні терени України в 1944 році спричинило швидку рішучу радянізацію краю. Більшовики розуміли, що їх тут не люблять, тому вже не старались, як у вересні 1939 року, заволодіти серцями галичан, натомість насаджували свою політику жорстоко і безкомпромисно. Всіх чоловіків віком 18–50 років забрали на війну. Греко-католицьку церкву заборонили, всіх священників, які не захотіли переходити в московське православ'я, репресували. Авторитетного в Галичині митрополита Андрея Шептицького посадили під домашній арешт, де незабаром він помер, а його наступника Йосипа Сліпого відправили в Сибір. У Галичину на всі важливі посади знову наїхали тисячі партійців та чиновників, які спілкувалися виключно російською мовою. Людей наново заганяли в колгоспи. Радянізація краю йшла повним ходом. Знаючи, що радянський режим передусім репресує інтелігенцію, із Західної України услід за німцями виїхала значна частина української інтелігенції. Це була третя хвиля еміграції українців до Нового світу, оскільки більшість подалася до Північної Америки, хоча багато залишилось і в Європі.

Керівники УПА сподівались, що в цій страшній війні нацисти й більшовики виснажаться, вичерпають свої сили, і тоді легше

буде боротися з ними за незалежність. Також вони вважали, що Німеччина домовиться із Заходом, аби не дати більшовикам просуватися далі в Європу. Вони помилилися в обох випадках. Червона армія стала грізною силою, і спроби УПА перешкоджати депортаціям чи репресіям, заважати мобілізації призводили до боїв із Червоною армією або НКВС. Ці сутички (великі й малі) відбувались дуже часто. Хоча Друга світова війна закінчилась 1945-го, УПА ще багато років боролася з більшовицьким режимом на території Західної України. Треба, мабуть, сказати: НКВС використовував усі методи, включно з найпідлішими, щоб знищити повстанців. Радянська пропаганда працювала на повну потужність, у загони повстанців проникали зрадники, часто енкаведисти перевдягалися партизанами й вчиняли насильства над населенням для дискредитації упівців. Сили, звісно, були нерівні. Часто керівники УПА задумувалися: чи варто продовжувати боротьбу, кровопролиття, якщо надії на перемогу над переважаючими в сотні разів силами ворога майже немає. Але все ж продовжували боротьбу. В 1950 році в сутичці з НКВС під Львовом загинув командир УПА Роман Шухевич. Це стало великим ударом для повстанців. Боротьба невеликих груп УПА тривала ще десять років, але поступово затихала. Багатьох вояків чекісти спіймали й розстріляли або відправили в табори Сибіру, багато загинуло, решта перейшла кордон і осіла в еміграції. Були й такі, що не бачили перспективи боротьби, тож здалися радянській владі. Так на цьому етапі закінчилась активна фаза визвольної війни за самостійну Україну.